

Türk Kavimleri*

Hilmi Ziya

Sad.: Muhammet Kemaloğlu

TRT Genel Müdürlüğü

muhammetkemaloglu@gmail.com

Özet:

"Türk" adının kökeni hakkında bu güne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Çevirisini yaptığımız makalede, Hilmi Ziya, Kırgız, Türkmen ve Uygur kavimleri için ilginç tespitlerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Hilmi Ziya, Kırgız, Türkmen, Uygur, Türk Kavimleri

Abstract:

Turkish Tribes

"Turkish" about where the name to this day many research has been done. In this article we translations, Hilmi Ziya, Kyrgyz, Turkmen and interesting findings regarding the Uighur tribes are located in Turkey.

Key Word: History, Hilmi Ziya, Kyrgyz, Turkmen, Uyghur, Turkish Tribes

Giriş

Kırgız, Türkmen ve Uygur

Türk kavimlerinin tek menşe'den geldiğini, hatta sonradan bile ayrılmadığını isbat etmek için yapılan bütün sa'ylara, sarf edilen bütün gayretlere rağmen tarih aynı ırkın başlıca iki veya üç kolunun oldukça müstakil olarak yaşadıklarını kabülde ısrar ediyor. Bu uzun ve sürekli münakaşayı, tahkikini istediğimiz endişelerimize göre değil de, vaki'anın hakiki seyrine yahud hiç olmazsa onları nakl eden mevcut vesaike nazaran idare edersek daha emin bir yolda yürümüş oluruz.

Burada, iddiakâr bir nokta-i nazarı ta'kib ederek Türk ırkına dâhil olan kavimleri tedkik edecek değiliz. Nihâyet makalenin isminden de anlaşılacağı üzere, Türkmen ve Uygurların tarihlerindeki ayrılıkla, her ikisinden de başka bir mevcudiyete mâlik olan Kırgızlardan bahsedeceğiz.

* Bu makale Anadolu Mecmuası, İlim ve Edebiyattan Bahs Eyleyen Mevkute, Mayıs 1341, Sayı: 9-10-11, s.318-324 sayfalarında yayınlanmıştır.

Yalnız mevzu'a girmezden evvel, ırk, kavim ve millet kelimelerine verdiğimiz kıymeti, kasd ettiğimiz ma'nayı tasrih etmek icâb etse gerektir.

İrk diye aynı menşe'den gelen, uzvî ve teşrihi teşkilat i'tibariyle aynı asla merbut olan insanların hey'et-i mecmu'asını anlıyoruz.

Kavm ta'biriyle ırkın bir şu'besini kasd ediyoruz ki, orada ferdler ictima'i taazzî i'tibariyle aynı asla merbutdur; ya'ni uzvîyen bir menşe'den gelmese bile, i'tibarî olarak kendisini aynı cedde merbut addeder.

Nihayet, millet ta'biriyle de, kendisini ictima'iyyen aynı cedde merbut addeden insanların tarihî bir vatan dâhilinde birliklerini duymalarını anlıyoruz.

İşte, tarihi dolduran birçok büyük ırklar gibi Türk ırkını da ihtiva eden kavimleri bu nokta-i nazardan tefrik ve mütalaa etmek istiyoruz.

***

Kırgız: Bu büyük Türk kavminin belki Türkmenler kadar eski bir tarihi var. Bugün hâlâ (Bozga Batır) efsanesi, pınar perileri ve şarkılarıyla kavmî vahdetini muhafaza ediyor. Kırgızların hepsi göçebedir. Şehirlere yerleşenler mahduddur. Türkistan'da konuşulan Özbek (Şeyban Hanın oğluna nisbeten) Türkmen, Kırgız lisanlarından sonuncusu kemiyet i'tibariyle diğerlerine gâlibdir. Sartları, Kazakları, Ak Kalpakları tarihte müstakil cemaatler halinde görüyorsak da bugün Kırgız an'anesine bağlanmışlardır. Türkistan'da, fasıllara ayırmaksızın yedi milyon Kırgız var. Çin tarihleri bu kavme (Kiyesu) ve (Hakas) diyorlar.

Dokuzuncu miladi asrının nüsfinda Orta Asya'nın hâkimi, efendisi Kırgızlardı. Kırgızlar sonradan ikiye ayrılmışlardır:

Kazak Kırgızlar ve Kara Kırgız yahud Burutlar.

Asıl Kırgızlar bu ikincilerdir. Bunlar zamanımızda (Yenisey), (Abakan) ve (Obi) nehri havalisinde otururlar. 1606'da (Barabinçi) kabileleriyle beraber Rus idaresine girmişlerdir. 1632'de Buhtan isminde hanları Kazak ve Kara Kırgızları etrafına toplayarak Rusya'yı korkutacak büyük bir devlet teşkil etti.

(Evşâl-i Şecere-i Türkî) müellifi (Ebu'l Gazi Bahadır Han) bunları Oğuz'un torunu (Kırgız) adlı bir beyden türediğini söylüyorsa da hakikatte Oğuz an'anesiyle rabıtaları yoktur. Türkmen hakanı (Mukan)'ın yanından dönen Bizans sefiri Zamarak 569'da bir Kerhiz veya Kırgız esirini memleketine götürmüştü. Kırgız hakkındaki kayıtlara Orhun

Kitabelerinde tasâdüf olunuyor. Büyük bir (Yuğ=Matem) merasimine riyaset etmek üzere Kırgız Kağanı (Balbal) intihab olundu. Çin müverrihi (Matuvan Len) bunları (Uygur)larla aynı asıldan ad ediyor. Huyung-nular zamanında Çin tarihleri bunları (Kıyan Kuin) unvanıyla zikrediyorlar.

(Kalprut)'un iddiasına göre Hakas denilen Kırgızlar bugünkü göçebelere çok medeni ve çok kudretli idiler. O zaman hususi bir yazıları mevcut olduğu gibi Araplar, Buharalılar, Volga ve Don üzerinde yaşayan Hazar Türkleriyle daimi surette iktisadi münasebette bulunuyorlardı. Mösyö Edvard Şavan (Edouard Chavannes.M.K.) (On İki Hayvanlı Türk Takvimi) adlı eserinde eski Asya medeniyetinde büyük bir mevki olan bu takviminde Kırgızlar arasında doğduğunu isbat etmiştir.

Cami'üt-Tevarih ve Evşâl-i Şecare-i Türkî'de bunlara aid zengin ma'lumat vardır. (İbni Havkal) Kırgızların Dokuz Oğuz, Kimak, Bahr-ı Muhît, Hazalic memleketi, Oğuz ili arasında yaşadıklarını söylemektedir. Ruslar bu kavmi itaat altına alabilmek için çok çabalamışlardır. Çar hükümeti zamanında kendilerine silah taşımak ve askere alınmak müsa'adeleri, Türkmenlerle beraber bahşedilmişti. Eğer Kırgızlar birleşecek ve aralarından okuryazar, münevver kimseler çıkaracak olursa Buhara'nın yukarısında kalan asıl Türkistan istikbali bu kavmin elinde demektir, Türkmenler yalnız Kızıl Kum havalesinde oturdukları için yukarı Türkistanda nüfuzları yoktur. Buhara'nın ve şehirlerin Taciklerine gelince bunlar kudretlerini kaybetmiş, acemleşmiş bir kalabalıktan başka bir şey değildir.

Sartlar, Kara Kalpaklar ve diğer ba'zı Türk kabileleri Kırgızlaştıkları ya'ni Kırgız an'anesine dâhil oldukları halde Türkmenler tamamen ayrı ve müstakil kalmışlardır. Yakut Hamevî (*Mu'cemu'l-Buldân*)'ında Ebu Delf'in bir seyahatnâmesinden bahsediyor. Bu adam Al Saman zamanında Kırgızlar arasında dolaşarak adet ve mişvarlarını hikâye etmiştir.

O zaman Oğuzlar gibi Kırgızlar da Müslüman olmamışlardı, bu kavmin İslamiyeti kabül edişi oldukça yeni bir şeydir. Mösyö Hayekil (Saratlar Mes'elesi Hakkında Kavmî Tedkikler)¹ adlı kitabında bu kavim hakkında o zamana kadar serd edilen fikirleri red ediyor. Ba'zıları bu kabilelerin Sami, ba'zıları ise doğrudan doğruya Kırgızlardan olduğunu, bir kısım müellifler ise Moğol-Türk tesalübünden doğduklarını söylüyorlar. Hakikat şu ki Saratlar Kırgız aslından olmayıp müstakil bir Türk kavmi olmakla beraber

¹ Süleymaniye Kütüphanesi (Katanof) şu'besinde 1735 numro.

sonradan Kırgızlaşmış ve o cemaatin an'anesine başlanmışlardır. Rus Türkiye tehcirlerinden Mösyö Mirpika (Kırgız Hürafeleri)² ismiyle yazdığı diğer bir eserinde Kırgız kabileleri arasında-bugün bile- İslam'dan evvelki i'tikad ve 'adetlerden birçoğunun yaşadığını söylüyor. Mösyö (Şaşkof), (Pantosif) ve (Kuznitsof)'un Kırgızların ibtidai dinleri hakkında yazdıkları etüdler Şamanlık ayinleri üzerine yaptıkları derin tedkikler bu kavmin kimin örf ve 'an'anesinden ne derecede ayrıldığını i'zah eder.

Türkmenler eskiden beri kendilerinden ayrı olan Türk kavimlerine tabi' ve mizaç i'tibariyle birer ism veriyorlardı. Dokuz Oğuzlara (Uygur), bir kısmına (Kalaç), ba'zılarına (Otgun) gibi adlar koşan Türkmenler bu kavme de hırsız ma'nasına olarak (Hırhız) ve kaçak ma'nasına olarak da (Kazak) diyorlar. Hasılı Kırgızlar Türk tarihinde müstakil bir cereyan yapan başlı başına bir kavimdir.

Uygurlar: Bu kavmin Türk ve hatta Asya tarihinde muhtelif medeniyetlere mu-tavassıt vazifesi görmeleri i'tibariyle ehemmiyetli bir mevkiî vardır. Bugünkü vaz'iyetleri ise mazideki devirlerine göre fevkal'ade düşkündür. Tarihlerini üç devreye ayırmak kâbildir:

Birinci devre: Uygurlar bu devrede Kula ve Selenga nehirlerin cenub havalisinde- müstakil bir halde- beş yüz milad senelerine kadar yaşadılar. Bu esnada on beş büyük (Tiyele) kabilesi içinde yalnız bir ulustan mürekkep ufak bir cemaat idiler. Bu devrin nihayetlerinde Uygur kabileleri Türkmenlerin idaresine girdi. Bu istiklal ziya'ı bir asır kadar devam ediyor. (630) seneleri civarında Türkmenlerin inhilali üzerine istiklal-lerini tekrar kazandılar.

İkinci devre: İki asır kadar devam etti. İlk asırda Uygurlar Çin'in himayesinde idiler. Pâyitahtları (Hoço) şehri olmakla beraber, diğer medineler mevzi'î istiklallerini muhafaza ediyorlardı. Maveraün-nehr ve Afganistan civarındaki Ak Hunlar ve Tuhari-ler vasıtasıyla İran ve Hind medeniyetleriyle münasebette bulundular. İkinci asırda Uygurlar ba'zı Türk kavimleriyle ittifak ederek eski efendileri olan Türkmenlerin son hükümetlerini de zabt ederek Mançuri'den İli'ye kadar havalıyı işgal etdiler. O vakit Uygurlar bu geniş imparatorluklarını idare edebilmek için Hoço'dan ma'ada, bir de Kalka havzasında ve Orhun üzerinden Kara Balgasun şehrini te'sis etdiler. 840 civarında Kırgızlar Çungari'den taşarak şarki istilaya başlayıncaya kadar Uygur devleti yaşadı.

² Aynı kütüphânedede (200) numroda.

Üçüncü devre: Kırgız hâkimiyetinden kurtulabilen bir zümre Şarki Türkistan'daki eski Uygur saltanatını ihya etti. On ikinci milad-ı asrî ibtidarına kadar devam eden bu son Uygur hükümeti de nihayet Hatyan Tatarlarının fasılasız tahaccümleriyle inhilal etti. Karahıtaylar Türkleri sahneden çekilerek Cengiz'e sağlam bir zemin hazırladılar. Uygurlara uzun müddet pâyitahtlık eden Hoço yahud (Kara Hoca) şehri de yapılan atıkiyyat tahrirleri bu asrın ilk senelerinde çok zengin ve dalgalı neticeler elde etmiştir.

Eğer Uygurlar diğer Türk kavimlerinden an'ane ve töre i'tibariyle ayrı olmasaydı bile, teazzî etmiş bir hırsın asırlarca müddet devamı onlara ictinabı gayr-i kâbil bir hususiyet vermesi icâb ederdi. Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin Tarih-i Cihân Güşa'sında Uygur efsanesini bulmak kâbildir. Bu efsanede Orhan ve Korhan gibi birkaç kardeşten birisine ebedi bir saltanat veriliyor. Bu saltanatın tali'i yeşim (ceda) taşından bir dağa bağlıdır.

Saltanat genişleyerek nihâyet Çin'i tehdid ediyor. Çin, Uygur devletinin bu sırrını keşf ederek artık eski an'aneyi unutan Uygur beylerinden yeşim dağını satın almak için müsa'ade istiyorlar. Beyin izni üzerine Ceda Dağı'nı kezzab dökerek parçalıyor ve arabalara doldurub götürüyorlar. O zamandan beri Uygur devletinin her tarafında isyan ve ihtilâl patlıyor, koca saltanat az vakit içinde parçalanıyor. Bu ifsatatın ve buna menşe' olan diğer hikâyelerin Oğuz destanıyla alakası yoktur.

Uygurlar, Çin, İran, Hint medeniyetlerinin yolu üzerinde buldukları için hemen bütün dinî ve siyasi cereyanların te'sirleri altında kalmışlardır. Bu sebepten Uygur şehirlerinde eski Şaman dininin yanı başında bir Brahmanizmin, Budizmin, Maniheizmin, hatta Nasturi papazları vasıtasıyla gelen Hıristiyanlığın yer tuttuğu görülür. Uygurların ayrı ayrı birer medine halinde yaşamaları, birçok zamanlar Çin idaresi altında kalmaları milli kudreti de za'afa düşürdüğünden şahsî bir medeniyet vücuda getirmekten ziyâde (Nanlu) denilen cenûb tarîkiyle muhtelif medeniyetlere nakillik vazifesini görmüşlerdir.

Kalaman Havarek "Kamı Şehrine Umûmî Bir Nazar"³ adlı eserinde Çin idaresinin Uygur ruhiyatında ne derecelerde te'sir yapmış olduğunu, bütün mağlub milletlerde olduğu gibi Uygurlarda da en ziyade iktisadî kabiliyetlerin inkişâf ettiği; mukallid ruhun ibda'î ruhu ne suretle kuvvetten düşürdüğünü görmek kabildir.

³ Süleymaniye Kütüphânesi Katanof şu'besinde (numro: 1183)

Türkmenle Uygur arasındaki bu fark yalnız tarihin değil coğrafyanın da müşâhede dâhilindedir⁴.

Uygurların eski dinleri Göktürklerin senâî mebdeline tevâfuk ediyor mu idi?⁵

Vakı'a buna müşâbih birçok noktalar bulmak kabilsede, Uygurlarda her şehre mahsus ba'zı İlahların mevcudiyeti, nihayet bunların arasında adetâ bir mertebe farkı gözetilmesi Türkmenlerden ne kadar ayrıldığını gösterir⁶.

Uygurlar bir aralık Çince yazmışlardı. Orhunluların yerine geçtikleri zaman eski kitabelerin yazısını kabul ettiler. Nihayet Nasturi papazlarıyla temasta bulunduktan sonra (Süryani), İranla münâsebetten sora (Mani) yazısı kullanmağa başladılar. Bu mütemadî hurûfat tebdili de Uygur harsının birçok parçalara bölünmesini, tam feyzini vereceği sırada akamete uğramasını intac etdi⁷.

Sekizinci asırdan beri Uygurlar arasında, yukarıda saydığımız dört beş dinin yanında İslamiyet de yer tuttu. Lâkin bu kavm asıl Ayluk Hanlar denilen bir Türkmen hanedanının bütün memleketlerini zabt ederek kuvvetli bir devlet te'sisinden sonra Müslüman oldu. Bu suretle Uygurlara siyâsî, dinî, ictimâî vahdetlerini kazandıran yine merkezî ve asker bir ruha mâlik olan Türkmenlerdir.

İşte Yusuf Has Hacib'in (Kutadgu Bilik) adlı ve Uygur devletinin teşkilâtına dâir manzum eseri bu sırada kaleme alınmıştır. Uygur hükümdarlarının isimleri On Uygurlarda (İl İlder), Dokuz Uygurlarda (Kün İrkin) idi. Ayluklar zamanında (İdikut) kullanılmaya başladı. Şu halde Uygurlar bugün Çin Türkistan'ında oturan bir Türk kavmidir.

* * *

3. Türkmenler: Oğuz neslinin On Oğuz denilen kökünden türeyen Türkmen kavmi, Türk tarihinin bütün seyri esnâsında müstakil olarak yaşamış ve çok def'a Türk hegemonyasının an'anevi reisliğini muhafaza etmiştir. Tarihin kaydettiği ilk Türkmen devleti (Tükyü) devletidir. Türkmen kavminin ictimâî taazzisi Oğuz töresi üzerine müsteniddir.

⁴ Aynı kütüphane: Korupatkin-Kaşgar ve Yarkend Havalisi (numro: 497)

⁵ Mihrab Mecmuası (numro 9-16) Türkmenlerin dini: Hilmi Ziya

⁶ Katanof: Halberg-Fin ve Uygur akvâmı ilahları (numro: 321)

⁷Katanof Kütüphanesinde: Kalaprut-Uygur lisanını yazub okumak (numro: 2386) Keletişemle Mecmuası: Türk Dilinde Saatlerin Mevki'ine Dair-Tomsen

Orta Asya'nın payansız bozkırlarında göçebe olarak yaşayan, at sırtında Çin ve Bizans medeniyetleri arasında kervancılık yapan Türkmen, Oğuz töresine müstenid kanunu, an'anesi ve örfüyle bütün hârici tehlikelere karşı yekvücut, âhenkdâr ve mütesanid bir kol teşkil ediyordu.

Türkmen kavmini diğer Türk kavimlerinden tefrik eden, ona saltanatlar kurmak, pâydâr ve kuvvetli hükümetler te'sis edebilmek kudretini bahşeden Oğuz töresinin neden ibâret olduğunu, hangi esaslara istinâd ettiğini diğer bir makalede görmeye çalışacağız.

Ankara, 20 Kânun-i evvel 340

Hilmi Ziyâ

Hamîş: Bu makaleyi, Türk birliğine dâir Sadri Maksudi Beyin verdiği konferanslar münasebetiyle yazıyoruz. Bilhassa Oğuz töresine aid olan ma-ba'dında Türkmenlerin hususiyet ve farik-i vasfları hakkındaki mütalaalar muma-ileyhe cevâb teşkil edecektir.

H. Z.